

Molnár Csikós László

Latin eredetű szavaink sorsa

A latin nyelv István király uralkodásától kezdve a reformkorral bezárólag fontos szerepet töltött be Magyarországon. A kereszténység felvétele nyitotta meg a kaput a latin nyelv és kultúra

előtt. Azonban, mint minden más szellemi és erkölcsi mozgalomnak, a kereszténységnek is, bárhová jutott el történetében, számolnia kellett a tehetetlenség törvényével: a közeg ellenállásával – írja Marczali Henrik (v. ö. A magyar nemzet története I., A vezérek kora és a királyság megalapítása, 4/II.: A térítés kezdetei) Sokan elfogadták ezt az idegenen hangzó tant, mert fejedelmük, uruk ezt jónak látta, alávetették magukat a kereszténységnek, mert ajándékot kaptak, mert talán egy új, hatalmasabb istenség segítségét remélték; elmondták a hiszekegyet vagy a miatyánkot, mint ahogy annyi más varázsigét szoktak elrebegni. A kétféle vallás összeforrt az emberekben, valószínűleg csak kevesen jutottak tudatára annak, hogy az egyik kizárja a másikat. Rájuk nézve a keresztény pap újfajta, talán tudósabb táltosnak látszott, a szentek tisztelete nagyon összefért azzal a hagyományos kultusszal, amellyel ők őseik emlékét ünnepelték. Mindennek azonban édeskevés hatása lehetett az erkölcsre, az életmódra, a szívnek és a léleknek a nemesítésére. Hogyan is hasson a prédikáció idegen nyelven, hogyan nemesedjék az erkölcs, mielőtt akár tanításon, akár példán épülhetne a lélek? A római birodalom vidéki népessége is sokáig megmaradt pogánynak, míg a városokban könnyebben uralkodóvá lett a kereszténység. Maga a *paganus* ('pogány') név is azt jelenti eredetileg, hogy 'falusi'. Ebben az értelemben pedig jó ideig pogány volt még majdnem az egész magyar nemzet. Külön-külön éltek, alig érintkeztek egymással máskor, mint vásárkor, vagy ha hadjáratba kellett menni.

Igen sok időnek el kellett múlnia ahhoz, hogy a kereszténység külső jeleinek elfogadásához valami tartalom is járuljon, és még sokkal több idő kellett ahhoz, amíg ez az új tartalom többé-kevésbé háttérbe szorítja a régi pogány hiedelmeket. A népszokások szorgalmas gyűjtése többek között azt is láthatóvá tette, hogy mennyi pogány felfogás lappang még manapság is a közömbösnek látszó, vagy éppenséggel vallásos szertartások és mondások meze alatt.

Az új hazába való költözés utáni évtizedekben az európai élet és szellemiség megrendítette a magyarság ősi hitét, a magyarok megváltoztatták vallásukat, de nem belső lelki szükségből, hanem politikai célszerűségből, vezérük iránti hódolatból, engedelmességből. Ennek a politikai érzéknek, ennek a világi felfogásnak a megtestesülése a magyar történelemben Géza fejedelem, Taksony fia. Nem tudjuk pontosan, mikor és ki által vette fel a keresztiséget, valószínűleg Sarolt óhajára, és mert ebben is hasonló akart lenni más uralkodókhoz. De az tudjuk, hogy az új hit semmit sem változtatott lényén. Továbbra is áldozott a régi isteneknek, akiket elődei tiszteltek, és amikor papja emiatt kérdőre vonta, nagyúri egykedvűséggel válaszolta: elég gazdag és hatalmas vagyok ahhoz, hogy megtehessem.

A keresztény hit iránti lelkesedés az a meggyőződés, hogy ez a hit az egyedüli üdvös, hogy terjesztése a legfőbb kötelesség, de egyúttal az a felfogás is, hogy a hit karöltve jár a régi latin tudománnyal, melynek megmaradt gyér sugarai is annyi világosságot terjesztettek. Mindez az 1000 körüli időszakot a középkor egyik legfényesebb, legreményteljesebb időszakává teszi Marczali Henrik szerint, és már korán kellett, hogy apostolokra találjon a vallásilag oly alacsonyán álló Géza családjában. A magyarok térítése összhangban volt Rómának azzal a törekvésével, hogy az internacionalizmus jegyében egyesítse Európa népeit, a keresztény vallással összekapcsolja őket nemzeti és nyelvi különbözőségeikre való tekintet nélkül.

Érdekes kérdés, hogy noha az első nevezetes térítéseket a görög egyház folytatta, végül miért

csatlakozott Magyarország mégis a nyugati római egyházhoz. Minthogy a kereszténység befogadása, terjedésének előmozdítása Géza szemében kizárólag politikai jelentőséggel bírt, világos, hogy azoknak a térítőknak nyitotta meg országát, akikhez leginkább közeledett, és akiknek a barátságától a legtöbbet remélte. Olyanforma a viszony, mint ahogyan mostanában a politikai szövetségben levő államok gazdasági, kereskedelmi, vámkonvenciók által is kifejezik és fenntartják a kölcsönös barátságot. Ehhez a tisztán külső okhoz járult még a nyugati egyháznak akkori lendülete, összehasonlíthatatlanul nagyobb expanzív ereje. Úgy látszik, hogy a görögök ebben az időben a Teofilaktosz pátriárka idejében megkezdett magyar misszióról egészen lemondtak, teljesen sorsára bízták. A keleti egyház vezetőit és misszionáriusait az oroszok térítése teljesen igénybe vette.

Egyébként abban az időben a két egyház még dogmáiban, vezetésében nem volt egészen elválasztva egymástól. Dél-Itáliában folyton érintkeztek. Szent-Nilus, akinek a kolostorában érte el akkor a legmagasabb szárnyalását a római szerzetesi szellem, maga is görög volt. Még kétséges volt akkor, hogy a római egyház melyik ágának lesz fényesebb a jövője: annak-e, amely kezdettől fogva a legszorosabb összeköttetésben maradt a római császársággal, vagy annak, amely sorsát inkább a nyugati barbár, új keresztény népekével fűzte össze? Talán Konstantinápolyban volt a nagyobb gazdagság és a nagyobb tudomány, és a pátriárkának a császárság alá való rendelése politikai tekintetben kétségtelenül sok előnnyel kecsegtetett, de éppen a X. században ment végbe nyugaton, Clunyból kiindulva, a szerzetesség nagy reformja, és 1000 körül már meghódította a világot, páratlan szellemi és erkölcsi erőt állított a pápaság rendelkezésére.

A hungarus-tudat háttérbe szorította a nemzetiségi és anyanyelvi különbségeket. Magyarországon több különböző nemzetiségű és nyelvű nép élt a középkorban, de ez nem veszélyeztette az ország egységét. Hasonló alapokon nyugodott Franciaországban, Angliában, Németországban és Olaszországban is a nyelvi egység, már akkor, amikor Magyarországon még javában járta az etnikai elemek hullámozása. A magyar nyelvnek nagyobb elterjedésére sokáig azért sem lehetett gondolni, mert irodalmilag kevésbé ápolták, mint a germán vagy a szláv nyelveket. Emiatt a magyar nyelvnek el kellett tűrnie a latin nyelv uralmát. Az egészen sajátos nemzetiségi viszonyoknál fogva könnyen megfejtendő, hogy az értelmiség, illetve az úgynevezett honoratior mindenkor beérte a hungarus (magyar) jelzővel anélkül, hogy bármi tekintettel lett volna tulajdonképpen anyanyelvére és Magyarországon kívül lakó rokonaival való viszonyaira. Akár szláv, akár német, akár román nyelvű is volt az értelmiséghez tartozó állampolgár, büszke volt valamennyi erre. Amennyire közömbösnek látszott neki szűkebb nemzeti hovatartozása, éppen olyan kevésbé ügyelt az etnikai hungarus a nyelvi magyarságára. A nemzeti érzület az akkori felfogás szerint nem a nyelven, hanem a politikai hitvalláson alapult.

Mindennek ellenére a nyelv és a nemzetiség egymással legbensőbbben összefűződő és egymástól elválaszthatatlan fogalom; a társadalomnak általánosságban telhetett ugyan kedve a latin nyelv egyetemes mezében, de a magyar népnek a saját nyelve sokkal drágább volt, mintsem etnikai származásának ezt a jelét és az ország többi nemzetisége felett való uralmának ezt a jogcímét csak úgy könnyedén mellőzte volna. A XIV. században a magyar fordítások száma is gyarapodott (a bibliából, a zsoltárokból, egyházi énekeket és legendákat fordítottak). A magyar nemesség nemzeti jellemében rejlő szabadságérzeténél fogva

Európában elsőként kelt fel az uralkodó mindenhatósága ellen, és csikarta ki 1231-ben II. Endrétől az aranybullát, három századdal később pedig a magyar nép számos tagja nemzeti létének és anyanyelvének támaszát látta a reformációban és fordult feléje. Noha a Nagy Lajos idejéből való esküformának valódiságát többször kétségbe vonták; azonban a meglevő szövegekből ítélve a magyar nyelvnek már sokkal előbb irodalmilag készen kellett lennie és még a világi érintkezésben is nagyobb használatra találnia, mint a mennyire a ránk maradt nyelvemlékek nyomán feltehető. Mátyás király mint felvilágosult fejedelem sokkal többet tehetett volna a magyar nyelv felkarolásában, ha a magyarság iránt valóban szeretettel viseltetett volna, akkor irodalmi törekvéseiben a magyar nemzeti irányzat hathatósabban és erősebben nyilatkozott volna meg, mint ahogy a korából ránk jutott magyar irodalmi emlékekből látható. Attól az uralkodótól, akinek abban a korban a legszebb könyvtára volt Európában, akiben a festőművészet és az építészet meg a klasszikus irodalmi emlékek iránt olyan rendkívüli érzék volt, bizonyára el lehetett volna várni, hogy saját nemzetisége iránt legalább annyi érzéket mutasson, amennyit például annak a kornak francia és német fejedelmei honuk nemzeti irodalma iránt tanúsítottak.

A latin nyelv mint a középkori magyar állam hivatalos nyelve igen nagy hatást gyakorolt a magyarra. Ennek egyik megnyilvánulása volt az is, hogy a magyar írás alapjául a latin betűk szolgáltak. A latin nyelv hatására olykor deákos megfogalmazású magyar mondatok születtek. Íme néhány példa Misztótfalusi Kis Miklósnak a művéből (M. Tótfalusi Kis Miklósnak maga személyének, életének és különös cselekedeteinek mentsége melyet az irégyek ellen, kik a közönséges jónak ezaránt meggátolói, írni kényszerítettett, .Kolosváratt, 1698. esztendőben.): Szüntelen való infestatióm (nyugtalanúságom) vagyon ebben az immunitásban (mentességben) is. – De látom, hogy omnia contra (minden ellen). – Énbennem a devotio gradatim deferlescált. (a fogadalom lassanként megállapodott). – Mindjárt concidálván (lelohadt) bennem. – (Ki volt volna, aki ezt commotio (izgatottság) nélkül szenvedte volna?) – Ami még megmaradt volt is bennem a devotióban, interim (aközben) reménlvén, hogy addig instálok (sürgetem a dolgot), hogy megnyerem őnagyságától. – Abból lőn énnékem minden disgratiám (kegyvesztésem) az urak előtt. – Annak felette importunus (erőszakos) embernek kezdének nevezni. – Azt soha nem recuperálhatnók (szerezhetjük vissza), amit elvesztettünk.

A magyar nyelv szókészletében a latin elemek különféleképpen jutnak kifejezésre. Egy részük teljesen meghonosodott, beépült a magyar szókészletbe, úgyhogy nem is tekintjük idegen szónak őket. Olyan latin szavak is akadnak, amelyek a népnyelvben váltak közkeletűvé, a köznyelv magyar szót használ helyettük. Előfordulnak olyan esetek is, amikor a latin szó más nyelv közvetítésével került a magyarba. Továbbá arra is akad példa, hogy latin szóelemekből a magyarban jön létre valamilyen szó.

1. Teljesen meghonosodott, a magyar köznyelv részévé vált latin eredetű szavak: sors, vers, persze, cirkusz, iskola, kántor, professzor, mentor, doktor, titulus, taktus, bacilus, virtus, praktikus, pólus, pirula, viola, múzsa, porta, rózsa, muzsika, páva, palánta, posta, menta stb.

A moderátor szót újabban 'vitavezető' értelemben is használják (legalábbis egyházi körökben), egyébként szabályozó anyagot, készüléket jelent a műszaki nyelvben, illetőleg lassító közeget az atomfizikában, olyan anyagot, amely az atomreaktorban a maghasadás során keletkező

neutronokat lassítja. Csupán annak tűnhet meglepőnek, hogy személyre is kiterjesztik a moderátor főnév értelmét, aki nem ismeri latin eredetijét. A latin moderator ugyanis nemcsak mérséklő dolgot jelöl, hanem igazgatót, kormányzót is. A szerb nyelvben már eddig is vonatkoztatták egyeztető, irányító, vezető személyre, azon kívül, hogy lassító, szabályozó dologra utalnak vele. A hasonló hangzású modifikátor szó 'módosító tényező vagy anyag' jelentést hordoz, szerb megfelelője (modifikátor) viszont csak személyt jelöl, mégpedig olyant, aki valaminek az alakját változtatja, aki rendbe hozza, megjavítja. Egyébként az –átor végződésű szavak a magyarban leginkább személyre vonatkoznak. Ilyen a demonstrátor (az egyetemi, főiskolai segédszemélyzet tagja, rendszerint kiváló előmenetelű hallgató, aki főleg a kísérletek előkészítésével foglalkozik). A donátor (különösen templomi célra adományozó, alapítványt tevő személy). Az illusztrátor (szövegkép-rajzoló, könyvdíszítő művész), a kodifikátor (törvényt szerkesztő, jogszabályt alkotó személy, ill. valaminek végső, törvényes, általános érvényű formáját megadó személy). A miniátor (a középkori kéziratokat díszítő művész, miniatűrök készítője). A narrátor (elbeszélő, a történet elmondója; a színházi és filmes szóhasználatban pedig a drámai cselekményen kívül álló szereplő, aki a szerző szócsöveként magyarázza, kommentálja az eseményeket, befolyásolja a nézőket), az orátor (szónok; ékesszóló, szónoki képességű személy). A reformátor (reformok kezdeményezője, végrehajtója, újító, ill. hitújító, a reformáció képviselője, harcosa) stb.

2. Népnyelvivé vált latin jövevénytörzsek: árenda, passzus, juss, fiskális stb.

Az adóhatóság immár nálunk is kötelezővé tette a kereskedelemmel és a szolgáltatásokkal foglalkozók számára a számlaadást, mégpedig olyan digitális pénztárgépek segítségével, amelyek feltüntetik a vállalkozó adószámát, a vásárolt termék kódjelét, az elszámolt adót stb. Szerb nyelven fiskalna kasa a neve az ilyen hatóságilag ellenőrzött pénztárgépnek. A vajdasági magyar szóhasználatban ennek mintájára fiskális kasszát mondanak. Magyarországon már a kilencvenes években bevezették az ilyen kasszák használatát. Ott azonban nem fiskális kasszának nevezik őket, hanem csak pénztárgépnek vagy kódjeles pénztárgépnek. Az ellenőrizhető pénztárgép megkönnyíti az adóhivatal tevékenységét, és nagy lépést jelent a feketegazdaság elleni küzdelemben. A kódjeles pénztárgép a gazdálkodást segítő eszköznek is számít, kizárja az ármegállapítással kapcsolatos tévedés lehetőségét, az ilyen pénztárgép blokkja a vevőt érdeklő összes árinformációt tartalmazza.

3. Más nyelv közvetítésével a magyarba került latin szó: tranzíció, annó stb.

Az újságolvasó olykor-olykor latinos hangzású új szavakkal találhatja szemben magát, mint amilyen a tranzíció. Ez azonban nincs közvetlen kapcsolatban az 'átmenés, átpártolás; átjáró' jelentésű latin transitio főnévvel, inkább az angol transition ('átmenet, átmenés', illetve 'változás, változtatás') magyar megfelelője. Esetünkben a tranzíció sajátos átmenetre utal, nevezetesen arra, amely a kelet-európai országokban lejátszódó rendszerváltással jár együtt, amikor a szocialista társadalmak tőkés társadalommá szerveződnek, többnyire a tervgazdaságból a piaccgazdaságba való átalakulás útjára lépnek.

A tranzíció, a piaccgazdaságra való átmenet egyáltalán nem zökkenőmentes. Kiderült ugyanis, hogy a valódi piac mind képességeinket, mind anyagi javainkat a kereslet és a kínálat által szabott kíméletlen törvények alapján veszi számításba. Amiről az elmúlt negyven évben esetleg

azt hittük, értékes, arról sokszor kiderült, hogy a piac szinte semmire sem tartja. Amit pedig olykor haszontalan kacatnak kiáltott ki a régi rendszer, arról gyakran bebizonyosodott, hogy a valódi piacon meglehetősen nagy értékű. Azok, akik olyan dolgok és képességek birtokában voltak, amelyek a piaci viszonyok között felértékelődnek, rövid idő alatt tetemes nyereségre tehettek szert. Ez az úgynevezett tranzíciós nyereség.

A bizalmas szóhasználatban meg-megjelenik a hajdan határozószó szinonimájaként az annó. Például: Még annó az érettségire varrattam ezt az öltönyt.; Annó gyakran találkoztunk, de már évek óta nem látom. Vajon mi lehet a magyarázata annak, hogy az 'évben, évében' jelentésű latin anno szót ilyen jelentésben használják némely beszélők? A dolog összefüggésben van ugyan a latin anno Domini (rövidítve a. D.) kifejezéssel, amely azt jelenti, hogy 'az Úr évében', azaz időszámításunk szerint, Jézus Krisztus születésétől számítva, de csak a német mintára a magyarba is bekerült annó dacumál közvetítésével. Ezzel a kifejezéssel a bizalmas stílus 'annak idején, valamikor régen' értelemben él. A németben Anno dazumal az alakja, és azt jelenti, hogy 'hajdanában'. A régi német szóhasználat 'akkoriban' értelmet tulajdonított a dazumal szónak. Ezt a szót az anno szóval valószínűleg az a. D. vagy A. D. rövidítés (amely az Anno Domini megfelelője) hatására kapcsolták össze, és a dazumal jelentését némi nyomatékosítással átvitték az Anno dazumal szókapcsolatra, így lett 'akkoriban régen, hajdanában' értelme.

4. Latin szóelemekből a magyarban alkotott szavak

A rendszerváltás után Magyarországon is megjelentek a multinacionális vállalatok, vagy ahogyan a sajtónyelv emlegeti őket, a multik. A multi főnév annyiban különleges a többi idegen szóból létrehozott csonkításos származékhoz viszonyítva, hogy jelentéstapadást is képvisel, ugyanis nemcsak a multinacionális szónak a jelentését tömöríti magába, hanem a vállalat szóét is. Íme néhány példa: Minél elmaradottabb a régió, ahol a multi megjelenik, annál nagyobb a dolgozók tűrőképessége, hiszen úgy érzik: ha bármilyen megszorítást szóvá tesznek, elvesztik állásukat, s a környéken nem találnak helyette másikat. — Az újságok, folyóiratok csődbe mennek, kivéve azokat, amelyek valamelyik külföldi multi tulajdonába kerülnek.

A multi főnév olykor a multinacionális vállalat vezetőjére utal, vagy legalábbis úgy használják, mintha személyt jelölne: Azt mondják a szakszervezeti emberek, hogy a multi semmitől sem fél jobban, mint a sajtótól, persze akkor, ha rossz hír jelenik meg róla. — A multik nagyon óvatosak, csak a számukra jól ismert terepen jelennek meg értékpapírral.

A latin nyelvvel tehát napjainkban is találkozunk, de nem közvetlenül, hanem olyan szavak révén, amelyek a latinból kerültek valamilyen módon a magyarba. Latin eredetű szavaink sorsa igen változatos, ezt csupán szemléltetni szerettem volna a példák segítségével.

Utolsó módosítás: 2006.11.02.